

Beleidsnota
Cultureel Erfgoed 2018-2021
Gemeente Eijsden-Margraten

Opgesteld door: Nicky Pouw en Marcella Pinckers

Datum: december 2017



Inhoudsopgave

Inleiding

1. Materieel erfgoed

1.1 Monumenten

1.2 Archeologie

1.3 Cultuurhistorisch landschap

2. Immaterieel erfgoed

2.1 Streektaal

2.2 Tradities

Financiën

Bronnen

Bijlage: Inventarisatie tradities en gebruiken

Inleiding

In deze notitie wordt met erfgoed bedoeld het enerzijds materieel erfgoed: **monumenten, archeologie, en cultuurhistorisch landschap** en anderzijds het immateriële erfgoed van **streektaal en tradities**. Binnen materieel erfgoed bestaat nog het onderscheid tussen roerend erfgoed zoals het papieren archief dat zich in het Regionaal Historisch Centrum Limburg bevindt, en onroerend erfgoed zoals de kastelen, vakwerkboerderijen maar ook archeologische sites.

Cultureel erfgoed heeft de functie van ‘sociaal cement’; het verstevigt de sociale cohesie in een gemeenschap. Het is wat mensen met elkaar bindt. Naast de functie van sociaal cement bepaalt en verschaft het cultureel erfgoed deels de **identiteit** van de gemeente, maar biedt het eveneens de mogelijkheid om er als inwoner een eigen identiteit aan te ontleen. Door de culturele identiteit prominenter in beeld te brengen en te benadrukken wordt de identiteit en het **karakter** van deze gemeente versterkt. Zowel het materieel als het immaterieel erfgoed biedt een basis waaraan deze identiteit ontleend kan worden, waarin men zich herkent. We dragen het verhaal uit van ons erfgoed en faciliteren en ondersteunen het voortbestaan.

Erfgoed loopt als een rode draad door verschillende beleidsterreinen heen. Er zijn veel **verbindingen** mogelijk met onder andere **toerisme, ruimtelijke ordening, landschap en kunst**. Voor deze beleidsterreinen bestaat afzonderlijk beleid, dat we in dit stuk niet zullen beschrijven. Wel verwijzen we naar raakvlakken in de uitvoering van beleid. Ook is erfgoed een belangrijk thema binnen **Storytelling** vanuit de focus “In harmonie met het verleden”. In deze nota leggen we de **focus** op een aantal concrete projecten en locaties, waarbij deze **cross-overs** zichtbaar zijn. De doelstellingen van het erfgoedbeleid zijn gericht op **samenwerking, zichtbaarheid en grensoverschrijdend werken**. We zoeken de samenwerking op met de burens: andere gemeenten (ook over de grens), provincie en rijk door bijvoorbeeld aan te sluiten bij themadagen zoals de landelijke Open Monumentendag en bij het ontwikkelen van toeristische routes zoals een kastelenroute, watermolenroute, maasroute. De gemeente Eijsden-Margraten neemt in het cultureel erfgoed beleid de rol op zich van **beschermers en behouders**, die **faciliteert en stimuleert**. Dat geldt voor zowel het materieel als het immaterieel erfgoed. Van de diverse stakeholders op het gebied van cultuurhistorie zoals de heemkundeverenigingen, externe partijen zoals ondernemers maar ook van burgers wordt nadrukkelijk gevraagd om actief hun rol te pakken. Zij zijn mede verantwoordelijk voor het uitvoeren van de geformuleerde ambities en plannen (van onderop).

Het cultureel erfgoed draagt bij aan de sociale structuur en aan een prettig woon- en leefklimaat. Ook biedt cultureel erfgoed kansen: het draagt bij aan een hoogwaardig toerisme, wat op zijn beurt weer economische groei bevordert. Zonder specifiek cultureel erfgoedbeleid bestaat het risico op de aantasting van de kwaliteit van het buitengebied door bijvoorbeeld verrommeling, leegstand en verschraling. Ook dreigen tradities en dialecten te verdwijnen als deze niet worden vastgelegd voor een toekomstige generatie. Bij de instandhouding van gebouwd erfgoed komt meer kijken dan alleen het noodzakelijke beheer en onderhoud van afzonderlijke objecten. We willen niet dat onze gemeente een openlucht museum is, maar een plek waarbinnen het cultureel erfgoed **opgemerkt en gekoesterd** wordt en als **inspiratie** dient in het dagelijks leven.

1. Materieel erfgoed

1.1 Monumenten

Inleiding

Eijsden-Margraten is met haar 395 Rijksmonumenten de tweede monumentengemeente van Limburg. Deze rijksmonumenten zijn zeer gevarieerd van aard: het grootste gedeelte bestaat uit hoeves, maar onze gemeente herbergt bijvoorbeeld ook kerken, kloosters, kastelen en (water)molens. Ook kleinere cultuurhistorisch waardevolle elementen zoals putten, kapellen en kruizen zijn aangewezen als rijksmonument. Daarnaast telt de gemeente Eijsden-Margraten vier van rijkswege beschermde dorpsgezichten, namelijk die van Moerslag/Bruisterbosch/Sint Geertruid, Eijsden, Gasthuis, en Noorbeek/De Wesch. Het dorp Mheer heeft een gemeentelijk beschermde dorpsgezicht.

Enkele 'wapenfeiten' van het gebouwde erfgoed van de gemeente Eijsden-Margraten:

- Bij mergelgroeve 't Rooth is de enige kalkoven van Nederland die opgetrokken is uit mergel.
- De Tienhovenmolen in Wolfshuis is de enige Nederlandse molen die vrijwel geheel uit mergel is opgebouwd.
- Onze gemeente telt maar liefst 6 kastelen en buitenplaatsen. Kasteel Eijsden staat in de top 100 van Nederlandse monumenten.
- De Sint Pancratiuskerk in Mesch is een van de oudste kerken van Nederland.
- De Sint Lambertuskerk in Mheer, het meisjespensionaat van de Misericordezusters in Cadier en Keer en de voorgevel van het Ursulinenconvent in Eijsden zijn ontworpen door de beroemde Limburgse architect Pierre Cuypers, die we kennen van het Rijksmuseum en het station van Maastricht en Amsterdam

Behalve de vakwerkboerderijen en hoeves die zo kenmerkend zijn voor onze gemeente, hebben we ook bijzonder gebouwd erfgoed van minder lang geleden. Bijvoorbeeld Huize Sint Jozef (1912) en Sint Gerlach (1915) die door Limburgse architect Ramakers zijn ontworpen. De groeves waaruit destijds de mergel werd gewonnen voor de bouw van deze en vele andere panden in de omgeving bestaan nog steeds en zijn waardevolle cultuurhistorische relictten. De Amerikaanse begraafplaats, aangelegd vanaf 1944 naar ontwerp van Amerikaanse (landschaps-)architecten, heeft een hoge emotionele en cultuurhistorische waarde voor onze gemeente. Hoewel in 2013 duidelijk werd dat de begraafplaats niet kon worden aangewezen als beschermd monument, is het een plek die gekoesterd wordt en als inspiratie dient voor verschillende initiatieven.

Uit onderzoek naar de invloeden van monumenten op de omgeving blijkt onder andere dat monumenten zorgen voor waardestijging (niet alleen de prijs van het monument zelf maar ook de woningen in de directe omgeving), en een aantrekkelijke en inspirerende leefomgeving. In monumentale steden liggen de huizenprijzen bijvoorbeeld hoger, is er minder sprake van leegloop en is er meer werkgelegenheid. Bovendien ontleent lokale bevolking identiteit aan een historische omgeving, en dompelen toeristen zich er graag in onder.

Beleid

Nederland telt in totaal circa 62.000 rijksmonumenten die door het Rijk zijn aangewezen. Dit betreft minder dan 2% van de totale bouwvoorraad. De bescherming van deze monumenten was van 1988 tot 2016 geregeld in de Monumentenwet. Sinds 2016 is landelijk de Erfgoedwet van kracht. De komst van deze nieuwe wet hangt samen met de op handen zijnde Omgevingswet. Voorheen werd zowel de aanwijzing van monumenten als de regels voor de omgang met monumenten vastgelegd in de Monumentenwet. Wanneer de Omgevingswet in werking treedt (huidige verwachting 2020) gaan alle bepalingen over de omgang met cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving over naar de Omgevingswet. Dit betreft landelijke wetgeving, iedere gemeente moet een omgevingsplan opstellen. Met de Erfgoedwet wordt dan voortaan alleen de aanwijzing van rijksmonumenten geregeld. Tot aan de landelijke invoering van de omgevingswet, blijven de onderdelen van de Monumentenwet 1988 die over de omgang met monumenten gaan, van kracht door middel van een overgangsregeling. Waar er eerst één Monumentenwet was voor zowel omgang als aanwijzing, wordt dit nu opgesplitst in de Erfgoedwet (aanwijzing) en de Omgevingswet (omgang). Beide wetten zijn sterk met elkaar verbonden. Het besluit tot opsplitsing van de Monumentenwet is genomen om het begrip erfgoed breder te kunnen beschermen, het gaat nu niet enkel meer om gebouwde monumenten, maar ook om collecties van musea, archieven enzovoorts. De Erfgoedwet vervangt daarmee alle losse wetten rondom erfgoed in de brede zin en streeft eenduidige regelgeving na.

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang



Hoewel het Rijk verantwoordelijk is voor de aanwijzing van monumenten, zijn de gemeentes de vergunningverlenende, toezicht houdende en handhavende instanties. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Provincie hebben in bepaalde gevallen een adviserende rol ten aanzien van plannen. In alle gevallen worden plannen voorgelegd aan de Monumentencommissie, een onafhankelijk extern adviesorgaan dat bestaat uit diverse deskundigen op het gebied van cultuurhistorie en restauratie.

De gemeente toetst vergunningaanvragen, concept bestemmingsplannen en andere producten aan de landelijke en gemeentelijke wetten en regels die gelden voor monumenten en beschermde gezichten.

Naast de rijksmonumenten heeft gemeente Eijsden-Margraten ervoor gekozen waardevolle en bijzondere – beeldbepalende - panden en objecten in een bestemmingsplan aan te duiden, in combinatie met de welstandsnota. Op deze manier wil de gemeente panden en objecten die op lokaal niveau van cultuurhistorische waarde zijn beschermen. De gemeente wil sensibilisering bewerkstelligen en mensen bewust maken van dit bijzondere erfgoed. Dat doen we door de verhalen rondom de ontstaansgeschiedenis van deze panden te laten verzamelen. Deze worden vervolgens naar buiten gebracht.

De gemeente wil inwoners maar ook bezoekers bewust maken van de schat aan bijzondere panden, objecten en plekken die in deze gemeente te bekijken en te bezoeken zijn. Hierbij valt te denken aan het steunen van publicaties, het ontwikkelen van routes, maar ook het (laten) organiseren van de jaarlijkse monumentendag. Ook willen we als gemeente cultureel erfgoed meer zichtbaar en beleefbaar maken. We werken daarbij intern en extern samen met partners op het gebied van toerisme, landschap, kunst en cultuur.

Daarnaast wil de gemeente mensen actief informeren en daarbij een loketfunctie vervullen. Dat doen we bijvoorbeeld door vier maal per jaar een Erfgoed Nieuwsbrief te publiceren en als vraagbaak te fungeren voor eigenaren van panden en voor geïnteresseerden. Daarbij spelen heemkundeverenigingen en monumentendeskundigen een belangrijke rol als kennispartner.

Gemeente Eijsden-Margraten gaat net als veel andere Limburgse gemeenten een tijd tegemoet waarin leegstand en dynamisch voorraadbeheer van vastgoed een steeds grotere rol gaat spelen. Het is van belang dat we als gemeente zicht hebben op het monumentale vastgoed aanwezig in onze gemeente en hun functie (leegstand of gebruik). Voor leegstaande panden moet worden gezocht naar nieuwe gebruikers en nieuwe functies, en er zullen daarbij moeilijke keuzes moeten worden gemaakt. Het vergt een flexibele houding en maatwerk van ons als gemeente om monumenten aan te passen aan eventuele functieveranderingen en aan de veiligheids- en duurzaamheidseisen van deze tijd. We zetten in op behoud en herbestemming van cultuurhistorisch waardevol vastgoed. Voor monumentale en beeldbepalende panden moet steeds zorgvuldig een belangenafweging worden gemaakt tussen behoud van de cultuurhistorische waarden en behoud van het pand door een nieuwe functie, waarbij deze belangen niet per definitie lijnrecht tegenover elkaar hoeven te staan. Ons cultureel erfgoed is een inspiratiebron voor ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling.

Focus Monumenten

- ❖ We vertellen de verhalen over de beeldbepalende panden om bewustwording te bewerkstelligen en draagvlak te creëren voor dit bijzondere erfgoed
- ❖ We maken erfgoed meer zichtbaar en beleefbaar en werken daarbij intern en extern samen met andere partners op het gebied van toerisme, landschap, kunst en cultuur
- ❖ De gemeente vervult een loketfunctie en informeert actief door middel van een Erfgoed Nieuwsbrief
- ❖ We brengen het leegstaand erfgoed in beeld en zetten in op behoud en herbestemming van monumenten en beeldbepalende panden
- ❖ We zorgen dat cultureel erfgoed stevig wordt verankerd in de ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling

1.2 Archeologie

Inleiding

Ook op het gebied van archeologie is Eijsden-Margraten een zeer interessant gebied. De vuursteenmijn van Rijckholt-Sint Geertruid is het oudste industriële monument van Nederland en was in gebruik tussen 4000 en 3000 v.Chr. Deze vindplaats is van Europees belang. Vuursteen uit deze gemeente werd 6000 jaar geleden tot aan de Zuid-Duitse Bodensee uitgewisseld. Een van de weinige vergelijkbare vuursteenmijnen bij het Belgische Spiennes heeft zelfs de status van Unesco werelderfgoed. Rondom de Kaap van Sint Geertruid liggen relictten verspreid die getuigen van menselijke aanwezigheid sinds de prehistorie. Denk aan de zojuist genoemde vuursteenwinning en -bewerking, maar de locatie is ook bekend vanwege de vele Neanderthaler vindplaatsen. Deze getuigen van de aanwezigheid van vroege bewoners in deze streken tijdens de periode van de ijstijden en de warmere perioden daartussen, vele tienduizenden jaren geleden.

Bijzonder is ook dat de gemeente een vindplaats herbergt van de eerste moderne mensen die deze streken weer bewoonden toen de kou van de laatste ijstijd langzaam verdween. Bij Mesch is een kampement opgegraven van de zogenaamde Magdalénien-cultuur. Deze rendierjagers, die in de Dordogne de meest prachtige grottschilderingen maakten, hadden een mooi uitzicht op het dal van de Voer waar ze waarschijnlijk de komst van rendieren in de gaten konden houden.

Ook de eerste boeren hebben hun sporen nagelaten in Eijsden-Margraten. De Lineaire bandkeramiek die zich omstreeks 5300 v. Chr. vanuit Centraal Europa over grote afstanden verspreidde, vestigde zich ook op de Zuid-Limburgse vruchtbare lössgronden. Bij Banholt zijn vuursteenwin- en bewerkingsplaatsen van deze eerste boeren aangetroffen waarmee de nederzettingen in het Rijnland en op het Graetheideplateau voorzagen in hun werktuigen.

Los van de grote steentijd-rijkdom zijn er ook vindplaatsen uit andere perioden. Mysterieus zijn de grafheuvels die bij Eckelrade, boven Gronsveld zijn aangetroffen. Ze zijn uniek voor Nederland omdat enkele opgebouwd zijn uit grote zware Maaskeien van meer dan een meter. Het is een rituele plek, een 'ritual landscape' dat ons inzicht verschaft in de ideeënwereld van mensen uit de Bronstijd.

Uit de IJzertijd zijn er ook plekken bekend waar aardewerk gevonden is en dus waarschijnlijk nederzettingen gesitueerd waren. Zo is de Henkeput in het Savelsbos waarschijnlijk een mergelgroeve die in de ijzertijd en/of Romeinse tijd werd gebruikt om de akkers te verrijken. Duidelijk is dat de agrarische 'roots' van Eijsden-Margraten al erg ver teruggaan. De Romeinen vertoefden eveneens graag op het grondgebied, getuige enkele plekken waar villa's gestaan hebben zoals Backerbosch bij Cadier en Keer. Deze gemeente was de graanschuur van de omgeving waarbij de belangrijke knooppunten Maastricht, Tongeren, Heerlen en Aken op korte afstand lagen.

De oksel tussen Maas en zijriviertje Berwijn is een onontdekt terrein tussen gemeente Eijsden-Margraten en het Belgische Voeren, waar vele eeuwen historie wachten om opnieuw verteld te worden. Het betreft een unieke archeologische site waar de Spanjaarden in 1633 een enorm militair fort (Navagne) hebben aangelegd nadat ze vestingstad Maastricht een jaar eerder hadden verloren op de Hollanders. Wat nu weide, akker en verwilderd bos is, was lang geleden een immense fortificatie met hoge stenen- en aardenwallen, grachten, bruggen een kasteel met bijgebouwen en

stallen, ter grootte van meer dan 25 hectare. Een buitengewone plek die de controle op de Maas bewaakte. Nog lang na de strijd tussen de Staatse en de Spaanse troepen, lag hier een Oostenrijks tolkantoor, waarvan de kelders nog zichtbaar zijn door het eroderen van de Berwijn.

Maar het is niet alleen de archeologie zelf die dit tot een rijke gemeente maakt. Het is juist ook de band met het landschap en de ondergrond, de aanwezigheid van de Maas en van grind, mergel en löss die keer op keer hun aantrekkingskracht uitoefenden. Niet alleen op de voormalige bewoners, maar ook op de onderzoekers. Zo komt de wereldberoemde ontdekker van de Homo erectus, Eugene Dubois uit Eijsden.

Beleid

De gemeente kent vier archeologische monumenten die van rijkswege beschermd zijn middels de Monumentenwet. Het betreft de drie prehistorische sites van de Vuursteenmijnen in Rijckholt, de Schone Grub in Sint Geertruid, de Banholtergrubbe in Banholt en relictten van een Romeinse villa in Cadier en Keer (Backerbosch). De overige waardevolle archeologische gebieden worden beschermd middels de gemeentelijke Erfgoedverordening en de bijbehorende archeologische beleidskaart. Deze beleidskaart wordt vanaf 2012 geïntegreerd in nieuwe bestemmingsplannen, waardoor de bescherming van de archeologisch waardevolle terreinen planologisch geregeld is.

Tot voor kort is door de gemeente weinig met archeologie gedaan in de zin van sensibilisering en beleving. Gemeente Eijsden-Margraten kiest daarom voor een actievere rol rondom archeologie. We willen het ondergronds cultureel rijkdom op een hedendaagse manier zichtbaar en beleefbaar maken. Dat gaan we doen door het verhaal van plekken en objecten te vertellen en de ruimte te bieden aan 'verborgen verhalen'. Hiervoor rekenen we in grote mate op medewerking van de lokale heem- en geschiedkundige verenigingen. De plek gaat daardoor meer leven en krijgt meer draagvlak voor toekomstig behoud.

Ook willen we kennis van nog onbekende archeologische plekken vergroten en ondersteunen. We doen dit door archeologisch onderzoek te stimuleren en door ruimte te bieden aan projecten van onderop. Gemeente Eijsden-Margraten kent vergeleken bij andere Heuvelland gemeenten weinig archeologische vindplaatsen. Dit wil echter niet zeggen dat deze gemeente minder intensief bewoond werd dan de andere gemeenten. Gedeeltelijk kan dit worden verklaard door het verdwijnen van vindplaatsen door erosie. Maar waarschijnlijker is dat de vondsten die in het verleden zijn gedaan niet ontsloten zijn en dat er over het algemeen nog weinig onderzoek is verricht.

Binnen deze gemeente zijn enkele gerenommeerde professionele archeologen en zeer veel amateurarcheologen actief. Door de kennis van deze mensen bij elkaar te brengen wil de gemeente komen tot een volwaardig archeologiebestand, kruisbestuiving bewerkstelligen en nieuwe initiatieven tot ontplooiing brengen. De lokale heemkundeverenigingen vervullen hier eveneens een belangrijke rol. Hiertoe hebben we in juli 2016 een brainstormsessie gehouden met amateurs en professionals. Inmiddels zijn naar aanleiding hiervan al een aantal interessante projecten in gang gezet. Zoals het onderzoek naar grafheuvels uit de Bronstijd aan de rand van het Savelbos in Eckelrade en onderzoek naar Romeinse- en Steentijd restanten op de Riesenbergrand in Cadier en Keer. Bovendien willen we ook buiten de gemeentegrenzen onze archeologische rijkdom kenbaar maken. We haken aan bij bestaande (inter)nationale, regionale en lokale archeologieprojecten. Een voorbeeld daarvan is de tentoonstelling "Archeologie uit je achtertuin" in het Rijksmuseum voor

Oudheden in Leiden in juni 2016, waar we hebben gezorgd dat onze gemeente ook vertegenwoordigd is. Daarbij willen we onze gemeente profileren met de thema's vuursteenwinning (Banholtergrubbe, Savelsbos) en kalksteenwinning (o.a. Groeve 't Rooth, Wolfskop, Sint Josephgroeve, Julianagroeve).

Focus Archeologie

- ❖ We maken archeologie meer zichtbaar en beleefbaar en werken daarbij intern en extern samen met andere partners op het gebied van toerisme, landschap, kunst en cultuur
- ❖ We stimuleren het vertellen van verborgen verhalen over archeologische sites om bewustwording te bewerkstelligen en draagvlak te creëren voor dit bijzondere erfgoed
- ❖ We werken samen met lokale (amateur)archeologen om nieuwe projecten van de grond te krijgen en zodoende de kennis van de archeologie van onze gemeente te vergroten. Hiertoe organiseren we jaarlijks een archeologiebijeenkomst.
- ❖ We haken aan bij bestaande (inter)nationale, regionale en lokale archeologieprojecten en zetten zodoende onze gemeente archeologisch op de kaart.
- ❖ De gemeente wil locatie Navagne beschermen, behouden en zichtbaar maken in samenwerking met de diverse stakeholders.
- ❖ Zie verdere focuspunten § 1.3 *Cultuurhistorisch Landschap*.

1.3 Cultuurhistorisch Landschap

Inleiding

Het cultuurhistorisch landschap dat bezaaid is met landschapselementen als klooster- en kasteeltuinen, historische wegenstructuren en cultuurlandschappen zijn bepalend voor de uitstraling van de gemeente Eijsden-Margraten. Het buitengebied van de gemeente Eijsden-Margraten maakt deel uit van het Nationaal Landschap Zuid-Limburg dat wordt gekenmerkt door dalen, hellingen en (löss)plateaus. Deze verschillen in reliëf geven ons landschap karakter en afwisseling. Dit atypische landschap trekt toeristen aan uit zowel buiten- als binnenland. We maken onderdeel uit van Zuid-Limburg, het oudste cultuurlandschap van Nederland. Ons landschap is bezaaid met diverse culturele landschapselementen, zoals fruitboomgaarden, holle wegen, hagen, grubben en andere getuigen van de samenwerking tussen mens en natuur. Het zijn deze culturele landschapselementen die in een samenspel met het gebouwd erfgoed dit gebied haar unieke karakter geven. Niet voor niets herbergt onze gemeente veel Natura-2000 gebieden in de hellingbossen en rivierdalen: de Bemelerberg en Schiepersberg, Savelsbos, Noorbeemden en Hoogbos en Geuldal (ten Noorden van Scheulder) en Grensmaas. Van het Maasdal tot het Plateau van Margraten heeft elk gebied zijn eigen kenmerkende cultuurhistorische groenelementen.

Gemeente Eijsden-Margraten wordt al sinds de prehistorie bewoond: op het plateau van Mesch en Sint Geertruid en bij de Bemelerberg zijn bijvoorbeeld sporen aangetroffen van bewoning. De eerste permanente bebouwing concentreerde zich rond de beekdalen van de Maas, Voer, Gulp en de Geul. Vanuit deze 'moedernederzettingen' zijn aan de randen van het plateau in de omgeving van de droogdalen dochternederzettingen gesticht. Vanwege het ontbreken van water op de plateaus werden in de kernen putten geslagen en poelen aangelegd.

Op verschillende plekken in deze gemeente werden delfstoffen zoals vuursteen en mergel gewonnen, zowel in dagbouw als door middel van ondergrondse winning met als resultaat indrukwekkende gangenstelsels en groeves. Zo ligt in het Savelsbos vlakbij Rijckholt het oudste industriële monument van Nederland: de vuursteenmijn. Vuursteen werd door de prehistorische mens gewonnen om te worden bewerkt tot gebruiksvoorwerpen zoals bijlen en pijlpunten. Behalve vuursteen werd ook kalksteen gewonnen. Kalksteengroeves zijn net als de plekken waar vuursteen werd gewonnen gelegen in de hellingen van het plateau. Voorbeelden van kalkgroeves zijn de Wolfskopgroeve bij Blankenberg en groeve Sint Joseph op de Heerderberg en natuurlijk 't Rooth. Vaak hebben deze groeves een natuurbestemming gekregen vanwege de daar voorkomende bijzondere flora en fauna. Kalk werd gebruikt als bouw materiaal, maar ook als wegverharding en voor de bemesting van het land. De uitdrukking 'uitgemergeld' komt daar vandaan: hiermee werd aangegeven dat het land opnieuw bewerkt moest worden met mergel. Vanwege de vruchtbare lössbodem is onze gemeente van oudsher landbouw gebied. De vele vakwerkboerderijen en grote carréhoeves zijn daar getuigen van.

In de periode rond 1800 wordt de gemeente doorkruist door een groot aantal verbindingswegen tussen de verschillende kernen. Naast deze lokale verbindingen wordt de gemeente doorkruist door een viertal bovenregionale routes, die dateren uit de Romeins/Vroeg Middeleeuwse Tijd. Het betreft verbindingen tussen Maastricht, Aken en Luik. Op veel plaatsen zijn bij wegkruisingen kruisen en

opvallende bomen geplaatst. Deels markeren deze de grenzen, daarnaast hebben ze een herinneringsfunctie of dienen ze als vorm van geloofsuiting.

Op sommige plekken in onze gemeente verrees een kasteel. Tot de cultuurhistorisch waardevolle parken en kasteeltuinen van de gemeente Eijsden-Margraten horen onder andere de historische park- en tuinaanleg van kasteel Mheer en Kasteel Eijsden. Ook het landschapspark en de binnentuin van 't Gasthuis zijn een mooi voorbeeld van een 'rood' en 'groen' ensemble. In het landschapspark van 't Gasthuis ligt een Vrijmetselaarsgrot uit 1804, die uniek is voor Nederland. Het Europapark is een ander voorbeeld van waardevol cultuurhistorisch groen: een waar bomenmuseum dat in de periode 1935-1940 is aangelegd in Gronsveld. Ook het religieuze erfgoed dat onze gemeente rijk is heeft vaak een duidelijk relatie met het omringende groen. Denk bijvoorbeeld aan het klooster Immaculata in Rijckholt, het Ursulinenconvent in Eijsden en het voormalige Missiehuis te Cadier en Keer.

Een ander belangrijk element in ons cultuurhistorisch landschap is water. In het westen wordt gemeente Eijsden-Margraten begrensd door de Maas, die daarmee de grens met buurland België vormt. De Maas speelt van oudsher een belangrijke rol als infrastructuur voor de handel, en heeft ervoor gezorgd dat dorpjes als Eijsden konden bloeien. In het Zuidwesten van de gemeente stroomt het riviertje de Voer. Langs deze stroom ligt een parelsnoer van monumentale watermolens, die een prachtige combinatie vormen van natuur, erfgoed en industrie. De gemeente koestert de wens deze molens meer toegankelijk te maken en te ontsluiten middels een wandelpad.

Beleid

Door de schaalvergroting in de landbouw en de daarmee gepaard gaande ruilverkaveling en verstening is het cultuurhistorisch landschap onder druk komen te staan. Het is de wettelijke taak van de gemeente om verlies van deze waarden te voorkomen. Ons cultuurhistorisch groen wordt enerzijds beschermd via de gemeentelijke *Bomenverordening* met bijbehorende lijst. Middels deze lijst wordt voorkomen dat waardevolle en monumentale bomen en houtopstanden verdwijnen. Anderzijds worden landschapselementen zoals graften en grubben beschermd via het bestemmingsplan. In sommige gevallen maakt de groenstructuur zoals tuin- en parkaanleg onderdeel uit van een monument, waardoor het valt onder de bescherming van de Erfgoedwet.

In het programma Nationaal Landschap Zuid-Limburg (NLZL) is cultuurhistorisch erfgoed benoemd als een van de waardevolle elementen en sterktes. We sluiten daarom aan bij de vier V's uit het uitvoeringsprogramma NLZL:

- verbinden: de samenwerking opzoeken en verbanden leggen tussen verschillende disciplines (toerisme, landschap, ruimtelijke ordening, cultuur en erfgoed).
- versterken: we zoeken naar mogelijkheden om financieel de krachten te bundelen, niet alleen met de verschillende overheden maar ook met bewoners, bezoekers, toeristen, ondernemers en investeerders die stakeholders zijn van het cultuurlandschap.
- vermarkten: we werken mee aan het op de kaart zetten van het merk NLZL en zetten daarbij cultuurhistorie in als troef.
- verwonderen: we werken aan bewustwording en sensibilisering, op een zowel intern gerichte wijze (sturen op trots, identiteit) als extern gerichte wijze (het cultuurlandschap als visitekaartje). Tegelijkertijd bewaken we de cultuurhistorische waarden van het landschap bij ruimtelijke ontwikkelingen (wettelijke behoudstaak vanuit groen, monumenten, archeologie).

Bovendien is Monumentaal Landschap één van de 'hefboomprojecten' van waaruit binnen NLZL aan maatschappelijke opgaven wordt gewerkt. Leegstand en verval van monumenten kan een grote invloed op de kwaliteit van het landschap hebben, en bovendien is het vaak lastig voor deze panden een nieuwe invulling te vinden. Doel van dit project is om het duurzame hergebruik van monumentaal erfgoed in het NLZL te stimuleren en te versnellen. Daarnaast wordt de relatie van het monument met het landschap hersteld of versterkt. Hiertoe wordt in 2018 gestart met dit project om inzicht te krijgen in het actuele aanbod van leegstaande monumenten en inzicht te geven in de succes- en faalfactoren van herbestemming in Limburg. Van geselecteerde casussen wordt een diagnose en een behandelplan opgesteld. Vervolgens wordt het plan toegepast en uitgetest. Het project zal resulteren in een draaiboek inclusief een instrumentenkoffer, dat kan worden ingezet bij herbestemming van monumenten in NLZL. Met instrumenten wordt bijvoorbeeld beleidsadvies, methodes voor verbinding van partijen, financiering, aantrekkelijk maken van aanbod en omgaan met de vraagkant bedoeld. Ook wordt ingegaan op de rollen en belangen van de diverse bij herbestemming betrokken partijen. De partners van het project zijn de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (vanuit het programma Erfgoed en Ruimte), Provincie Limburg (vanuit Land- en Tuinbouw en Landschap), Buitengoed Geul en Maas, enkele gemeenten en uiteraard de erfgoedeigenaren. We zetten in op deelname aan dit project.

Focus Cultuurhistorisch Landschap:

Onderstaande focuspunten zijn deels een samenstelling van de focuspunten monumenten, archeologie en immaterieel erfgoed. Binnen het thema cultuurhistorisch landschap komen in de uitvoering veel disciplines samen. Een concretere uitwerking van de focuspunten met locaties is hiervan het resultaat.

- ❖ Behoud en versterking van cultuurhistorische landschap(elementen)
- ❖ Ruimtelijke ordening & erfgoed
 - Buitengewoon Buitengebied Eijsden-Margraten
 - Gebiedsvisie Midenterras
- ❖ Delfstoffenwinning (Vuursteen, kalksteen). Locaties:
 - 't Rooth
 - Vuursteenmijn Rijckholt
 - Savelsbos, kapen
- ❖ Archeologie & landschap
 - Fort Navagne
 - Kapen, 'ritual landscapes'
- ❖ Agrarische monumenten & landschap
 - Hoeve Dobbelsteijn
 - Hoeve Roosenhof
- ❖ Kastelen & landgoederen
 - Kasteel Oost
 - Kasteel Mheer
 - Kasteel Eijsden
 - Kloppenburg
- ❖ Kloosters & parken
 - Hoogcruts
 - Immaculata
 - Ursulinenpark
 - Missiehuis
 - Europapark

2. Immaterieel Erfgoed

Inleiding Immaterieel Erfgoed

De gemeente Eijsden-Margraten mag zich, naast een pracht aan materieel erfgoed, gelukkig prijzen met een immens rijk immaterieel erfgoed en in bijna elke kern actieve heemkundeverenigingen. Een gemeente gevormd uit individuele dorpen, met elk een schat aan erfgoed. Denk hierbij aan de Bronk, één van de pijlers van het immaterieel erfgoed in de gemeente Eijsden-Margraten, maar denk ook aan het unieke vruchtbaarheidsritueel van het Mei-Den halen (zie ook bijlage inventarisatie tradities en gebruiken). Buiten deze tradities en rituelen is er ook nog het dialect dat in ieder dorp een eigen authenticiteit heeft. Al deze vormen van cultureel erfgoed zijn bepalend voor het DNA van de gemeente. Ondersteund door een bruisend verenigingsleven waarin harmonieën, fanfares en schutterijen als cultuurdragers een belangrijke bijdrage leveren aan de beleving van het cultureel erfgoed.

De maatschappelijke functie van het immaterieel erfgoed wordt vaak onderschat of over het hoofd gezien. Zo draagt het immaterieel erfgoed in zekere zin bij aan de verbondenheid tussen de inwoners onderling. Het verbindt de huidige generatie, maar ook de vorige en de volgende. Ieder dorp heeft een eigen invulling van het immaterieel erfgoed, heeft zijn eigen tradities, gebruiken en dialecten die de sociale cohesie binnen het dorp versterken, mits deze bekend zijn en beleefd worden.

Voornamelijk de grotere dorpen Eijsden en Margraten zijn, en worden steeds meer, populaire forensplekken waardoor de diversiteit in de samenstelling van de bevolking verder toeneemt. Een heterogenere samenstelling van de inwoners kan een daling in culturele participatie tot gevolg hebben, omdat sommige tradities en gebruiken simpelweg niet bekend zijn. Het is daarom noodzakelijk om het immaterieel cultureel erfgoed van de gemeente Eijsden-Margraten duidelijk op de kaart te zetten. Dat willen we doen met een inventarisatie van al het immaterieel erfgoed in deze gemeente. Zodat ook de inwoners die nog (niet) bekend zijn met de plaatselijke gebruiken en tradities hiermee op een toegankelijke manier in aanraking kunnen komen. Maar ook zodat we kunnen zien welke tradities, taal of gebruiken zo bijzonder zijn dat deze beschermd en behouden moeten worden. Bescherming kan bijvoorbeeld door opname op de Nationale inventaris immaterieel cultureel erfgoed of de UNESCO wereld erfgoed lijst.

Daarnaast zijn we in september 2016 gestart met de campagne voor dialect en taalontwikkeling 'Kal Plat'. Een gemeentelijk initiatief om het spreken van dialect opnieuw positief onder de aandacht te brengen. Er worden diverse activiteiten georganiseerd onder de noemer van de campagne waarbij de centrale boodschap altijd is dat dialect spreken een positief effect heeft op de ontwikkeling. Inmiddels werken we samen met de Provincie Limburg om te komen tot een provinciaal taalbeleid, waardoor de erkenning en het behoud van de diverse dialecten in Limburg weer een stap dichterbij komen.

2.1 Streektaal

Inleiding

Sinds 1997 is het Limburgs officieel door de Nederlandse regering erkend als streektaal. Het Limburgs is ook als taal erkend onder het Europees Handvest voor streektalen. Het doel van dit Handvest is het beschermen en het versterken van de niet-dominerende talen in Europa.

Het Limburgs heeft een eigen taalkundige ontwikkeling doorgemaakt die los staat van de ontwikkeling van het Algemeen Nederlands. Het Limburgs wijkt niet alleen af van het Algemeen Nederlands qua klankstelsel, grammatica en woordenschat, de Limburgse taal heeft bovendien een zeer geringe bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de Nederlandse standaardtaal. Het Limburgs is geen historische afgeleide van het Nederlands, maar staat op taxonomisch niveau gelijk hieraan. Linguïstisch staat het Limburgs verder af van het Algemeen Nederlands dan andere dialecten en streektalen in Nederland.

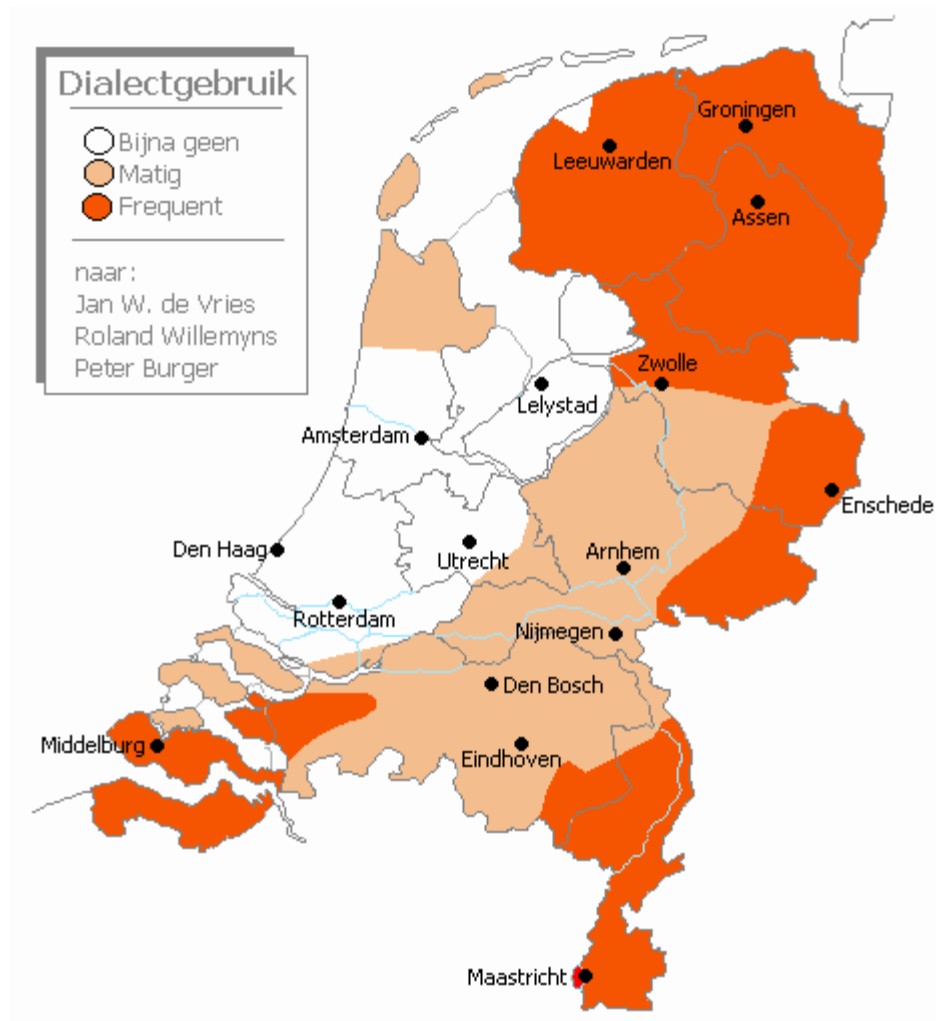
In 2003 heeft de Raod veur 't Limburgs de nieuwe spelling van de Limburgse dialecten aangenomen (bevestigd door het hoofdbestuur van Veldeke-Limburg). De voornaamste aanleiding hiervoor was de taalpolitieke situatie die ontstond door de erkenning van het Limburgs als streektaal. De gedachte achter de nieuwe spelling is niet alleen het gebruik ervan voor teksten van expressief-literaire aard. De doelstelling is veel breder. Een officieel standaardpakket spellingsregels voor de Limburgse dialecten leidt tot een groter gewicht van het geschreven Limburgs in al zijn vormen, vooral ook in de educatieve sector.

De term streektaal is eigenlijk misleidend. Streektaal wordt vaak gelijk gesteld aan dialect, en dat is nou juist wat een streektaal niet is. Erkenning als streektaal gebeurt alleen wanneer de betreffende taalvariant géén dialect is van het Nederlands, én als het van oudsher in Nederland wordt gesproken. De Limburgse taal is een zelfstandige en volwaardige, aan het Duits en Nederlands verwante taal. Het heeft een andere oorsprong dan het Nederlands en bestrijkt een vrij groot gebied. Zoals elke taal bestaat het Limburgs uit een aantal varianten of dialecten die fundamentele gemeenschappelijke kenmerken vertonen. Er bestaat geen gestandaardiseerde vorm van het Limburgs. Elke plaats heeft zijn eigen dialect, maar al deze varianten zijn onderling goed verstaanbaar. In Limburg spreken ongeveer een miljoen mensen Limburgs en het taalgebied strekt zich over drie landen uit: België, Duitsland en Nederland. Limburgs is dus een eigen taal, en de Limburgse dialecten zijn varianten en tongvallen van de Limburgse taal.

Er is ook nog zoets als een regionaal accent, en er zijn woorden die bij een bepaalde streek horen. Zeker is dat de talenkwestie veel emoties losmaakt. Denk maar aan de taalstrijd bij onze Belgische burenen in Voeren in de jaren 70 van de vorige eeuw. Het is ondenkbaar dat de Walen of de Vlamingen ooit hun recht op hun eigen taal zouden afstaan. Dit heeft te maken met een bepaalde trots en met het recht om je te kunnen uiten in je eigen taal. De commotie rondom taal en dialect is er niet voor niets. Wanneer een dialect als officiële taal wordt aangemerkt, verandert niet alleen de juridische status. Allerlei stukken mogen in de taal verschijnen, er komen woordenboeken en grammaticaboeken en er mag onderwijs in die taal worden gegeven.

De waardering voor streektaal is de laatste jaren weer toegenomen. Streektaal wordt steeds meer op waarde geschat vanwege het belang voor het cultureel erfgoed. Het beeld dat het spreken van een streektaal tot achterstand op school leidt is bijgesteld. Zo wijst ook onderzoek van professor Leonie Cornips - Bijzonder Hoogleraar Taalcultuur aan de Universiteit Maastricht en verbonden aan het

Meertens instituut - uit dat het spreken van een streektaal, een tweede taal, juist leidt tot betere prestaties. Kort samengevat bewijst het onderzoek dat het spreken van dialect niet leidt tot een achterstand in de woordenschatkennis van het Nederlands. Uit internationaal verwervingsonderzoek lijkt het verwerven van twee talen cognitief zelfs voordelig te zijn. Toch blijft het moeilijk om streektaal door te geven aan de volgende generaties.



Steeds minder mensen spreken een streektaal of dialect. Inderdaad raken veel dialectwoorden die niemand meer worden gebruikt, bijvoorbeeld door het verdwijnen van beroepen en de daarbij behorende termen, in de vergetelheid. Dat geldt in feite voor iedere taal. Ook het Nederlands raakt woorden kwijt, en krijgt er weer nieuwe bij. De klanken en de grammatica van iedere bekende taal veranderen. Dialecten in Nederland gaan onder invloed van moderne ontwikkelingen in korte tijd steeds meer op elkaar en op het Nederlands lijken. Zo veranderen lokale dialecten in regionale talen. De spreektaal gaat steeds meer bestaan uit tussenvormen tussen het lokale dialect enerzijds en het Nederlands anderzijds. Zulke tussenvormen zijn dus anders dan het dialect zoals dat nog vooral door de oudste generaties wordt gesproken. Er zijn inderdaad al heel veel dialectwoorden en -klanken

verdwenen. Deze ontwikkeling is een gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen waarin de lokale gemeenschap aan belang inboet ten opzichte van de meer regionale gemeenschap.

Elke twee weken verdwijnt er minstens één taal. Het verminderde gebruik van streektaal past in een wereldwijde trend. De VN-cultuurorganisatie Unesco verwacht dat van de 6000 talen die nu wereldwijd worden gesproken, er in 2100 nog maar 600 over zijn. Moeten we ons druk maken om bedreigde talen? Het is uiteindelijk onmogelijk om alle talen volledig te behouden. Maar er gaat ook iets verloren wanneer talen verdwijnen. In de eerste plaats voor de oorspronkelijke sprekers zelf, die met de taal misschien nog niet meteen ook de eigen cultuur verliezen, maar wel (een deel van) hun identiteit. En in de tweede plaats voor ons als wereldburgers: we zullen nooit meer toegang hebben tot de taal, cultuur en historie van het volk dat zijn eigen taal is kwijtgeraakt, zeker niet omdat veel bedreigde talen alleen gesproken worden, en geen geschreven vorm hebben. Als het proces van globalisering doorzet, gaat alles om ons heen op elkaar lijken, ook talen en culturen. Elke taal is een bijzonder ingewikkeld systeem van vormen en betekenissen. Taal is bovendien niet alleen een verzameling klanken en woorden waarmee we zinnen bouwen om te communiceren. Een taal weerspiegelt de unieke cultuur, manier van denken, kennissystemen en levensvisie van het volk dat die taal spreekt. Dat zien we terug in traditionele volksliteratuur, rituelen, humor, sport en spel, dans en muziek. Met elke taal die uitsterft, wordt de schat aan taaldiversiteit kleiner en gaan die levensvisies en belangrijke kennis van unieke vaardigheden en technieken verloren. Taalkundigen vinden het belangrijk deze verschillen tussen talen te onderzoeken en vast te leggen. Dat draagt bij aan de ontwikkeling van taaltheorie. Het biedt bovendien inzicht in historische migratiebewegingen van volkeren en in culturele verschillen. De reden om zuinig te zijn op alle talen in de wereld wordt het best verwoord in een beroemde uitspraak van de Italiaanse cineast en kunstenaar Federico Fellini: *'Een andere taal is een andere visie op het leven.'*

Beleid

Campagne dialect en taalontwikkeling: Kal Plat

Gemeente Eijsden-Margraten is van mening dat dialect hoort tot het immateriële erfgoed van een gemeenschap. Dialect vormt een deel van de identiteit van een regio. De gemeente heeft zich dan ook tot doel gesteld om de verschillende dialecten die in de gemeente gesproken worden, in stand te houden en waar mogelijk het gebruik te bevorderen. Met de campagne Kal Plat wil de gemeente proberen een denkslag teweeg te brengen om Limburgers ervan bewust te maken dat de kracht van Limburg gelegen is in meertaligheid. De meertaligheid is een economische, sociale en culturele kracht in een grensprovincie als Limburg. Economisch omdat we door onze meertaligheid makkelijk en direct kunnen communiceren met onze burens, sociaal omdat we ons door meertaligheid makkelijk met hen kunnen verbinden en cultureel omdat we elkaars volkscultuur, feesten, en bijbehorende taaluitingen delen. Taal leeft in Limburg en maakt onderdeel uit van de culturele identiteit van de Limburger.

De gemeentelijke campagne 'Kal Plat' is in september 2016 van start gegaan en is opgezet om het belang van dialect te benadrukken en het spreken van de diverse dialecten te behouden. De gemeente hoopt zo het gebruik van dialect te stimuleren en het imago van dialect spreken positief te beïnvloeden. Het is vooral niet de bedoeling om het spreken van dialect aan iedereen op te leggen. Iedereen spreekt zijn eigen taal. Wat er binnen de campagne wordt benadrukt is dat dialect niet minderwaardig is. Dialect en de Nederlandse taal bestaan gelijkwaardig naast elkaar. Vaak heerst de opvatting dat dialect spreken negatieve effecten heeft op de ontwikkeling. Dat beeld is niet correct,

dat is wetenschappelijk bewezen. 'Kal Plat' wil de waarde van dialect, voor onze identiteit, voor onze gemeenschap, voor onze ontwikkeling, opnieuw benadrukken.



**Kal plat
mit
mich**

Praat
dialect
met me

**Plat kalle
dao liers
de get van!**

Campagne dialect &
taalontwikkeling

 gemeente
eijsden-margraten

www.eijsden-margraten.nl/dialect

Middels de campagne 'Kal Plat' wil Gemeente Eijsden-Margraten meer bewustwording creëren over het gebruik van dialect, en het gebruik van dialect koesteren en behouden. Dialect wordt benaderd vanuit een positieve insteek, en de boodschap van de campagne is tweeledig:

1. Meertalig opvoeden is goed voor taalontwikkeling;
2. Het gebruik van dialect als tweede taal heeft cognitieve voordelen;

In deze eerste fase van de campagne wordt er gericht ingezet op kinderen van 2-4 jaar, hun ouders en de zogenaamde sleutelfiguren zoals GGD, consultatiebureau, huisartsen. Kinderen die van jongs af aan in het dialect en Nederlands (of andere taalcombinaties) opgroeien hebben in hun talige en cognitieve ontwikkeling een voorsprong vergeleken met eentalige Nederlandstalige kinderen. Tweetalige kinderen kunnen beter hoofd- van bijzaken onderscheiden dan eentalige kinderen, ze kunnen zich beter concentreren, ze leren makkelijker nieuwe talen en ze kunnen zich beter verplaatsen in 'de ander'. Dit is belangrijk voor succesvolle school- en werkcarrières. Uit onderzoek blijkt ook dat twee- of meertaligen op latere leeftijd dan eentaligen geconfronteerd worden met dementie. Jonge kinderen die afgeremd worden in het spreken van dialect worden geremd in hun taalontwikkeling en geraakt in hun gevoel van welbevinden en zelfrespect. Het is daarom van belang om zo vroeg mogelijk dialect te spreken met kinderen, daarvan wil de campagne 'Kal Plat' de ouders en de sleutelfiguren bewust maken.

De campagne zal over een langere periode doorlopen en zal bestaan uit verschillende activiteiten die allen onder de herkenbare naam 'Kal Plat' worden ingezet. Binnen de campagne worden twee lijnen uitgezet, een lijn richt zich op het vertellen van de boodschap aan de ouders en hun kinderen. Daar zal vooral de nadruk liggen op activiteiten die ouders en hun kinderen samen kunnen ondernemen en zo spelenderwijs de waarde van dialect ontdekken. De tweede lijn is meer wetenschappelijk ingestoken, en richt zich vooral op de sleutelfiguren. Deze sleutelfiguren moeten overtuigd raken van de boodschap, door middel van wetenschappelijk bewijs. Zij spelen een belangrijke rol in het verder overdragen van de boodschap naar de bredere doelgroep, zij moeten de boodschap mede gaan verkondigen in hun dagelijkse werkzaamheden.

Streektaal is een kenmerk van deze gemeente, een vorm om ons te onderscheiden, maar ook om ons te verbinden. De verschillende dialecten en varianten die in elke kern worden gesproken zijn onderdeel van de identiteit van deze regio en zit in het DNA van de bewoners. Het is de moeite waard om te behouden als onderdeel van ons immateriële erfgoed. De heemkundeverenigingen spelen hierbij vaak een grote rol. We willen de streektaal niet alleen behouden voor volgende generaties, we stimuleren het doorgeven en levend houden van de streektaal. Levend houden van streektaal gebeurt via het onderwijs, van peuters tot en met volwassenen, via literatuur, muziek en media, maar ook via wetenschappelijk onderzoek.

Binnen de campagne 'Kal Plat' komen al deze factoren aan bod en tot uiting. Gemeente Eijsden-Margraten is daarmee de eerste en enige gemeente in Nederland die actief beleid voert op streektaal. Wij hopen dat de campagne andere overheden, instellingen en verenigingen inspireert om de waardering voor hun eigen streektaal en dialecten ook om te zetten in beleid en activiteiten.

Het doel is een denkslag teweeg brengen om Limburgers ervan bewust te maken dat de kracht van Limburg gelegen is in meertaligheid. Dat doel bereiken we door het dialect zo veel mogelijk uit te dragen o.a. door activiteiten, maar ook door het inschakelen van stakeholders die met ons deze boodschap in volle overtuiging uitdragen. Die stakeholders zijn o.a. de overkoepelende onderwijsorganisaties, huisartsen, GGD's, consultatiebureaus. Zorg- en educatie instellingen die in hun dagelijkse praktijk in aanraking komen met en advies geven aan ouders en kinderen. Als zij te overtuigen zijn van de boodschap dat dialect spreken niet nadelig is en zelfs positieve effecten heeft, dan kunnen we het gebruik van ons dialect intensiveren en het dialect gelijkstellen aan het gebruik van het Nederlands, in plaats van het als ondergeschikt te zien en te gebruiken.

Een resultaat van de campagne is de intentie om samen met de Provincie Limburg te komen tot een Provinciaal streektaalbeleid. Door de erkenning van het Limburgs als streektaal onder deel II van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden. Daarmee erkent de rijksoverheid de noodzaak om de Limburgse taal te beschermen en te bevorderen en wil het gebruik ervan, in gesproken en geschreven vorm, aanmoedigen. Ook wil die voorzien in passende vormen en middelen voor het onderwijs in en de regionale taal. De staat maakt zich sterk voor het wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting of beperking van het Limburgs als die de instandhouding of ontwikkeling ervan in gevaar brengt. De rijksoverheid heeft die wettelijke taak gedelegeerd naar de provincie Limburg. Een Limburgs taalbeleid bestaat echter niet.

Hier zien wij vooral een taak weggelegd voor de Raod veur ut Limburgs, die in opdracht van de Provincie Limburg opereren. Samen met input van andere gemeenten kunnen we komen tot een Provinciaal taalbeleid waarvoor wij ons in Den Haag sterk kunnen maken. De taak van gemeenten hierin is vooral gelegen in het actief uitoefenen en uitdragen van hun eigen dialect, maar vooral het signaleren van de noodzaak van een provinciaal streektaalbeleid.

Focus streektaal

- ❖ Inzetten op de ontwikkeling van een Provinciaal Streektaalbeleid
- ❖ Opstellen van een factsheet door Universiteit Maastricht: deze factsheet zal kort en bondig het effect van meertaligheid weergeven. De factsheet kan verspreid worden bij diverse instanties en gelegenheden.
- ❖ Organiseren van informatie bijeenkomsten op regionaal niveau, waarbij de eerder genoemde stakeholders worden uitgenodigd

2.2 Tradities

Inleiding

Tradities zijn gebruiken en gewoonten die van de ene generatie op de andere worden doorgegeven. Hoewel tradities statisch kunnen lijken, veranderen en vernieuwen deze voortdurend. Soms worden tradities geschapen om een identiteit en een eenheid te bevorderen. Het woord *traditie* komt van het Latijnse woord *traditio*, dat overhandigen betekent. Het is het doorgeven van cultuur van de ene generatie aan de volgende generatie. Er zijn vele soorten tradities, allen hebben ze het doel om een bepaald cultureel erfgoed, kennis of praktijk door te geven.

Tradities hebben niet alleen betrekking op vroeger. Het zijn gebruiken van vandaag, maar met een wortel in het verleden. Een traditie kleurt de cultuur van een maatschappij door overdracht van lokale belevingen. Tradities vormen zo een basis voor de cultuur waarmee we ons identificeren. Tradities geven ons houvast met ons verleden en bieden ons het gevoel bij een gemeenschap te horen. Mensen kunnen tegelijkertijd bij verschillende groepen horen die elk andere tradities erop na houden. Tradities behoren tot de culturele bagage die mensen van huis uit hebben meegekregen. Maar deze tradities worden niet onveranderd overgenomen. Mensen passen op hun beurt die tradities aan, zodat ze geschikt zijn voor hun eigen, hedendaagse leven. Rituelen zijn ook tradities, maar hebben een plechtig karakter, zoals bidden voor het eten, elkaar de hand schudden en ringen wisselen bij een huwelijk.

Om niet te vergeten hoe de mensen vroeger dachten, wat ze normaal vonden en hoe ze daar vervolgens naar handelden, is het belangrijk om dit soort culturele uitingen te bewaren en te onderzoeken. En natuurlijk om te proberen er met een objectieve blik naar te kijken. We besteden daarom ook tijd aan de oorsprong van tradities. Veel tradities vinden hun oorsprong in de menselijke eerbiediging en benadering van de wonderen en dreigementen van het universum en de natuur. Natuurverschijnselen, catastrofes, perioden van voedseltekort, de wisseling van de seizoenen etc. zijn vaak aanleiding voor bijeenkomsten met feestelijke of dramatische uitingen. Veel van deze voorstellingen zijn ondergebracht in religieuze stromingen die de tradities opbouwen rondom bijvoorbeeld het gunstig stemmen van goden.

Landsgrenzen zijn in het verleden vaak gevormd door de demografische en historische context van tradities die soms uitgroeien tot een levenswijze in de regio. De laatste honderden jaren heeft de industrialisering en economische groei de tradities zwaar beïnvloed waardoor er velen zijn verdwenen. Ook de ontwikkeling van wetenschappelijke inzichten heeft veel religieuze belevingen en tradities gebaseerd op natuurverschijnselen geminimaliseerd. Onze tradities worden beïnvloed, ze veranderen en gaan met de tijd mee. Toch blijven we behoefte hebben aan verhalen met een boodschap die generaties lang overgedragen worden. Tradities geven zo invulling aan ethiek, moraal en verantwoordelijkheden. De tradities die bijdragen aan bewustwording in een maatschappij overleven vaak de stromingen van de tijd en hebben een meer blijvend karakter.

Met het verstrijken van de tijd schatten we de waarde van ons erfgoed anders in. Maatschappelijke veranderingen zorgen voor een andere kijk op erfgoed. Ook het erfgoed van nieuwe groepen in onze samenleving versmelt met het bestaande erfgoed. We groeien toe naar een wereldcultuur. De een ziet dat als een verrijking, de ander als een aantasting van eigen tradities. Met het verstrijken van de tijd verandert ons beeld over erfgoed. Onze cultuur verandert daardoor, evenals door veranderende sociale verhoudingen. Ons erfgoed is dynamisch en dat is niet altijd makkelijk om te accepteren. Wat

we vroeger niet belangrijk vonden, zien we nu heel anders. En andersom. Maar hoe ga je daar mee om? Moeten we elke traditie onveranderlijk laten, alleen omdat we het vroeger ook zo deden? En alles wat oud is bewaren omdat het onderdeel is van onze geschiedenis? Dat is ondoenlijk en ook niet reëel. Veranderingen horen bij het leven. Veranderingen in de samenleving leiden ertoe dat mensen steeds opnieuw definiëren wat zij als hun culturele erfgoed ervaren.

Dat neemt niet weg dat het belangrijk is om onderzoek te doen naar ons culturele erfgoed en de ontwikkeling die het heeft doorgemaakt. Kennis over het ontstaan en veranderen van culturen en identiteiten leidt tot meer inzicht in de sociale samenhang van samenlevingen. Het biedt daarmee een handvat voor cultuurbehoud, cultuurparticipatie en culturele ontwikkeling.

Beleid

Gemeentelijke inventaris van tradities en gebruiken

Met de ondertekening van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed op 15 mei 2012, heeft Nederland zich verplicht om het immaterieel erfgoed op het Nederlands grondgebied in kaart te brengen en te ondersteunen. Van alle tradities en rituelen die de gemeente Eijsden-Margraten rijk is, staat er nu één op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed: het Brigida-den halen in Noorbeek. Ook heeft het ambacht stroopstoken inmiddels een plek op deze lijst gekregen, een ambacht dat in onze gemeente nog altijd op de originele wijze wordt uitgevoerd. Eveneens is zeer recent het gebruik/de mogelijkheid om een graf te adopteren op de Amerikaanse Begraafplaats in Margraten ook opgenomen in de nationale Inventaris. Plaatsing op deze nationale inventaris is een grote verdienste, het betekent dat deze traditie op nationaal niveau erkend wordt. Nationale erkenning is een voorwaarde voor mogelijk Europese erkenning via opname op de UNESCO Werelderfgoedlijst.

De gemeente Eijsden-Margraten heeft de ambitie om meer van onze bijzondere en kenmerkende tradities een plek op de nationale inventaris immaterieel erfgoed te laten verkrijgen. Als we het hebben over immaterieel erfgoed in de gemeente Eijsden-Margraten dan komt de traditie rondom de bronk in beeld. Om meerdere redenen. Op de eerste plaats omdat het gebeuren bij de inwoners van de dorpen een buitengewone beleving kent en gevoelens losmaken die er voor zorgen dat eeuwenoude tradities ieder jaar in al hun pracht herleven. Met de bronk wordt zowel de Sacramentsprocessie aangeduid als het meerdaagse feest dat daarop volgt. Als *de bronk uittrekt*, dan trekt de processie door het dorp en als er *gebronkt* wordt, gaat het om de traditonele festiviteiten die zich op de dag of dagen na de processie afspelen.

De basis van de traditie is in de dorpen hetzelfde, maar de vorm en de manier waarop invulling gegeven wordt aan de tradities verschillen tot op zekere hoogte. De verschillen zijn afhankelijk van plaats en tijd waar ze ontstaan en gegroeid zijn, maar de traditie heeft een precies dezelfde basis die wetenschappelijk verklaard kan worden. Kerkdorpen met verschillende accenten, maar de 'basis' is nagenoeg hetzelfde. De reidans, of Cramignon, is een belangrijk onderdeel van de Bronk en wordt gewoonlijk gedanst in het kader van de Bronk festiviteiten. Op grond van het feit dat het een uitzonderlijk gebruik is, is het in de gemeentelijke inventaris immaterieel erfgoed apart opgenomen. Maar denk ook aan tradities als het kamerschieten die ook een gemeentelijke status zou moeten krijgen om het voor de toekomst te kunnen behouden. Het gebruik 'vonk vonk fakkelen' is een voorbeeld van een traditie die in diverse kerkdorpen aan het einde van de Vastenperiode plaats vindt, maar de benaming en de invulling verschilt per dorp. Ook hier betreft het een eeuwenoude

traditie met gemeenschappelijke kenmerken (Vastenfeest, Paasfeest) maar met een gekleurde en eigen invulling per kerkdorp, zodanig dat de samenhang kan worden herkend, gezien en beleefd. Van belang is dat daarbij wel de balans tussen de beleving van de tradities door de lokale bevolking en de belangstelling van toeristen wordt bewaard.

De gemeente Eijsden-Margraten is trots op de tradities die in onze gemeente nog altijd actief worden beoefend, en zo behouden blijven voor toekomstige generaties. Wij proberen die tradities zo veel mogelijk te ondersteunen en te faciliteren. Om inzichtelijk te krijgen hoeveel tradities en gebruiken er in onze gemeente 'leven' hebben we een gemeentelijke inventarisatie gemaakt (zie bijlage). Deze gemeentelijke inventarisatie geeft de tradities en gebruiken een gemeentelijke status van erkenning. Middels een eigen gemeentelijke inventaris willen we 10 tradities uit onze gemeente een status geven en het voortbestaan van deze tradities stimuleren. Het gaat hier om de tradities van de Bronk, de reidans, de kermis, het kamerschieten, Den halen en planten, hüllen, sieren, voonk-voonk-fakkele en het collecteren voor etenswaren. Door de tradities en gebruiken te beschrijven bewaren we deze voor de volgende generatie, creëren we meer kennis en begrip voor de oorsprong van de traditie en houden we de tradities levend en in stand door mogelijk onbegrip, problemen of hinderingen proberen op te lossen. Daarbij vragen we de hulp van de heemkundeverenigingen en de jonkheden, die als geen ander inzicht hebben in de gebruiken en gewoontes, zowel uit het verleden als in het heden. We hebben daartoe diverse bijeenkomsten met vertegenwoordigers van de verschillende heemkundeverenigingen en de jonkheden georganiseerd. Zij hebben allen hun kennis over de tradities en gebruiken in hun eigen kern met ons gedeeld. Vervolgens is geschiedkundig bureau History Present door de gemeente gevraagd om alle informatie over tradities en gebruiken zoals bekend bij de heemkundeverenigingen en jonkheden te verzamelen en er een beschrijvende inventarisatie van te maken. Het doel van deze inventarisatie is om inzicht te krijgen in de oude gebruiken, tradities en rituelen binnen de dorpsgemeenschappen.

De inventarisatie zal gepubliceerd worden op de website van de gemeente en eventueel andere online platforms. Vanuit deze inventaris, die als basis dient voor de bekendheid van de tradities en gebruiken, kunnen stappen gezet worden om bepaalde tradities en volksgebruiken voor te dragen voor opname op de (inter)nationale erfgoedlijsten. De inventaris wordt ook opgesteld om tradities beter bekend te maken, zowel bij de eigen bewoners als bij bezoekers of andere geïnteresseerden. Daarbij wil de gemeente projecten van heemkundeverenigingen en jonkheden die eveneens inzetten op een betere kennis en bekendheid van de tradities stimuleren en ondersteunen. De koppeling van tradities aan het toerisme in deze regio is een andere manier om tradities en gebruiken meer zichtbaar te maken. Tradities zorgen ervoor dat wij ons kunnen onderscheiden door eigenheid. Een onderscheidende regio is aantrekkelijk voor bewoners en bezoekers.

We kijken ook naar de gemeenschappelijkheden in tradities en gebruiken met onze burens in België. Veel van onze tradities worden ook bij onze burens gevierd, en zijn oorspronkelijk zelfs afkomstig vanuit België, zoals bijvoorbeeld het gebruik van de Cramignon is overgewaaid uit Wallonië, en op bepaalde plekken in Wallonië nog altijd intensief wordt beoefend. Het gezamenlijk beleven van een traditie maakt dat een groep of een gemeenschap zich verwant voelt, elkaar beter begrijpt. De tradities die wij gemeenschappelijk hebben met onze Belgische burens kunnen een goed middel zijn om de banden aan te halen en wellicht de grenzen te slechten. Graag willen we gezamenlijk het traject inzetten om de bronk en/of de reidansen als gemeenschappelijke Euregionale traditie op de

nationale inventaris in zowel Nederland als België te plaatsen. Als opstap naar een mogelijke plek op de UNESCO Werelderfgoedlijst.

Vanuit het perspectief van de geschiedenis, de muziek, de volkskunde, de euregionale verbindingen willen we een adviesgroep formeren, bestaande uit vertegenwoordigers van België en Nederland. Doel van deze adviesgroep is om gezamenlijkheden te benadrukken en te ontdekken en mogelijk te besluiten om samen, vanuit zowel Nederland als België, de Bronk als geheel, of de Cramignon in het bijzonder, te nomineren voor opname op de nationale inventaris immaterieel erfgoed.

Focuspunten tradities

- ❖ Publiceren van de gemeentelijke inventaris immaterieel erfgoed
- ❖ Samenstellen van een werkgroep rondom nominatie van de traditie bronk/cramignon voor plaatsing op de nationale inventaris immaterieel erfgoed
- ❖ Opstellen van een erfgoedzorgplan van de traditie van de bronk/cramignon voor opname op de nationale inventaris immaterieel erfgoed

Financieel kader

Onderstaand overzicht geeft een beeld van het vrij besteedbare budget. De structurele subsidies zijn hierin niet meegenomen. De bedragen zoals genoemd in de tabel kunnen ingezet worden voor de uitvoering van de acties in het actieprogramma. Wanneer er concrete verbindingen worden gelegd met andere gemeentelijke beleidsvelden, kunnen financiën mogelijk ook worden verdeeld over verschillende programma's.

| | 2018 | 2019 | 2020 | 2021 |
|---|------------|------------|------------|------------|
| Projecten cultureel erfgoed | €18.000 | €18.000 | €18.000 | €18.000 |
| Open Monumentendag | €4.000,- | €4.000,- | €4.000,- | €4.000,- |
| Vaste subsidies monumenten | €28.625,- | €28.625,- | €28.625,- | €28.625,- |
| Incidentele subsidies monumenten | €31.000,- | €31.000,- | €31.000,- | €31.000,- |
| Beeldbepalende panden | €8.500,- | €8.500,- | €8.500,- | €8.500,- |
| Vaste subsidies historische verenigingen¹ | €34.020,- | €34.020,- | €34.020,- | €34.020,- |
| Totaal aan cultureel erfgoed | €124.145,- | €124.145,- | €124.145,- | €124.145,- |

Een gemeentelijke bijdrage is bedoeld als stimulans, als een duwtje in de rug van initiatieven en projecten. Naast de gereserveerde gemeentelijke middelen zijn er andere financieringsmogelijkheden om te verkennen. Denk hierbij aan Rijks- of Provinciale subsidies, Europese subsidies via het Interreg programma, verschillende landelijke en regionale fondsen, publieksfinanciering door middel van crowdfunding, en sponsoring. De gemeente is bereid om te adviseren of de weg te wijzen in het vinden van alternatieve financiering. Op de gemeentelijke website wordt een overzicht van relevante fondsen en regelingen voor kunst, cultuur en erfgoed geplaatst.

¹ *betreft heemkundeverenigingen, jonkheden, schutterijen en kruisen&kapellen

Bronvermelding

Beleidsstukken

Coalitieprogramma 2014-2018 Gemeente Eijsden-Margraten
Strategische Visie 2022 Gemeente Eijsden-Margraten
Bouwstenen notitie kunst en cultuur gemeente Eijsden-Margraten
Toeristische gebiedsvisie gemeente Eijsden-Margraten
Landschapsonwikkelingsplan Gemeente Margraten
Visie Erfgoed en Ruimte Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Beleidskader immaterieel erfgoed 2016-2019 Provincie Limburg
Een archeologische monumenten- en verwachtingskaart en archeologische beleidskaart voor de gemeente Eijsden-Margraten, RAAP-notitie 4334, M. Verhoeven & B. Moonen, 2012

Websites

www.streektaal.net
www.volkscultuur.nl
www.stadvanmorgen.co/2015/01/07/gewoontes-rituelen-en-tradities/
www.nemokennislink.nl/publicaties/tradities-in-het-nauw
www.nwo.nl/onderzoek-en-resultaten/programmas/culturele+dynamiek/achtergrond
www.rug.nl/education/scholierenacademie/studieondersteuning/profielwerkstuk/alfasteunpunt/subjects/onderwerpen/nederlands/terlaan
www.taalcanon.nl/
www.eijsden-margraten.nl/dialect
www.erfgoedmonitor.nl
www.atlasnederlandsegemeenten.nl
www.monumenten.nl

Literatuur

van Hout en Münstermann, 1981
Bialystok 1991
Cornips 2012

Overig

Aanzet inventarisatie tradities door Luc Wolters, History Present
Veldeke Limburg, *Nuutsbreef*, Belemmert het dialect de verwerving van de Nederlandse woordenschat? Onderzoek door Leonie Cornips
Bijdrage Luc Amkreutz inzake hoofdstuk archeologie

Bijlage: Inventarisatie tradities en gebruiken

Doel van deze inventarisatie is inzicht te krijgen in de oude gebruiken, tradities en rituelen binnen de dorpsgemeenschappen van de gemeente Eijsden-Margraten. Deze gemeente is rijk aan dergelijke tradities en draagt ze een enorm warm hart toe. Het is daarom goed een overzicht te krijgen van een diversiteit aan tradities. Aan de hand hiervan zal op de gemeentelijke website melding worden gemaakt van de tradities en oude gebruiken, zoveel mogelijk toegespitst op onze gemeenschappen. (teksten samengesteld door Luc Wolters van geschiedkundig bureau History Present in samenwerking met de gezamenlijke heemkundeverenigingen).

Traditie

“Een traditie is het overdragen van persoon op persoon, van generatie op generatie, zowel bij monde maar ook in voorstelling of geschrift, van geestelijk bezit en van cultuurgoederen” (het Latijnse ‘trádere’ betekent zoveel als ‘overleveren’).

Dit dient een speciale functie: namelijk om gezamenlijk iets concreet te beleven en dit met behulp van bepaalde handelingen te benadrukken. Mede door de vaste handelingen krijgt het (terugkerende, veelal jaarlijkse) gebeuren of voorval attentiewaarde en geldt de beleving van een groep of gemeenschap dat de betreffende handeling nodig is om inhoud te geven aan een bepaalde gebeurtenis (een processie zonder kamerschieten voelt bijvoorbeeld niet als een ‘echte’ processie).

Het gaat bij deze inventarisatie in het bijzonder om gewoonten en gebruiken die door het publiekelijk uitvoeren ervan een gebeuren betekenis krijgen en navolging vinden bij volgende generaties.

1. Bronk

De Bronktraditie is diepgeworteld in Eijsden-Margraten. Het betreft de meerdaagse festiviteiten bij gelegenheid van het uittrekken van de processie. De processie is een religieuze stoet – in dit geval is de processie buiten de kerk bedoeld – in Eijsden-Margraten doorgaans de Sacramentsprocessie. Vertegenwoordigd door de culturele en aan de kerk gelieerde verenigingen trekt de stoet in een eerbiedwaardig, plechtig tempo door de dorpskom en/of de buitengebieden. Middelpunt van de stoet is het Allerheiligste. Dat is de H. Communie (een hostie) die vervat is in een monstrans. Deze wordt gedragen door de priester uit de parochie (pastoor, kapelaan). Uit eerbied voor de priester met het Allerheiligste loopt deze onder een baldakijn (de ‘hemel’ genaamd) die door een aantal mensen wordt gedragen of begeleid. Aan hem gaan misdienaars en acolieten vooraf met wierook, het kerkbestuur loopt mee evenals veel dorpsgenoten en verenigingen. Niet ongebruikelijk is dat ook het gemeentebestuur vertegenwoordigd is. Op bepaalde plekken, bij kapelletjes e.d. is een klein altaar ingericht, waar halt wordt gehouden, gezongen en plechtig met het Allerheiligste de zegen wordt gegeven. Er gebeurt vaak veel om de religiestoet eer te bewijzen: de harmonie studeert langzame processiemuziek in, de straten worden gepoetst, veelal versierd met vlaggetjes en met gestrooide bloemen of zelfs met zandtapijten met religieuze voorstellingen of geschikte bloemen of groen. De processie is een dorpsgebeuren, waaromheen zich met veel voorbereidingen en met een meerdaags feest een dorpsgebeuren ontspannen heeft. De term ‘processie’ reserveren we daarom voor de eigenlijke religieuze stoet, terwijl de naam ‘brank’ betrekking heeft op het meerdaagse dorpsfeest.

Rondom processie en bronk vinden veel oude gebruiken en tradities plaats. Niet zelden wordt de bronk aangekondigd en opgeluisterd met kamerschoten door de plaatselijke jonkheid. De schutterij heeft enkele weken eerder het koningsvogelschieten gehouden om tijdens de processie de nieuwe schutterskoning aan de gemeenschap te kunnen tonen. In de buurten of gehuchten waar de stoet doortrekt, wordt gepoetst en gesierd. Als de processiestoet getrokken is, wordt er feest gevierd, vlaai gegeten, de kermis bezocht, etc. Doorgaans omvat de Bronk meerdaags festijn. De op de processiedag volgende dag of dagen hebben een feestelijker, meer werelds karakter. Dan komen veelal ook de culturele verenigingen speciaal aan bod, zoals de jonkheid, schutterij en harmonie. In diverse plaatsen wordt een reidans (de 'cramignon') uitgevoerd (zie hierna), die daarmee deel uitmaakt van de bronktraditie. Elders wordt door de bielemannen van de schutterij 'paol gehouwe', hetgeen wil zeggen dat op een aantal plekken paaltjes geplant zijn, met loof bedekt die door de mannen met bijl omgehakt moeten worden. Die bronkdagen bieden met hun combinatie van ernst / religie maar ook feest en luim een ongekeerde verbroedering in het dorp. Omdat die dagen zich veelal afspelen volgens oude gebruiken en gewoontes, verdient de bronk als eerst onze aandacht. Temeer, daar deze bronkvieringen en bronktradities in Nederland zich bij uitstek in de gemeente Eijsden-Margraten afspelen.

2. Reidans of cramignon

In enkele plaatsen binnen de gemeente wordt bij speciale gelegenheden – speciaal in het kader van de bronk – een bijzondere en eenvoudige volksdans opgevoerd. Dat is de reidans (de zogenaamde 'cramignon'). Hierbij wordt een lange sliert gevormd wordt van dansers die elkaar allemaal bij de hand nemen. Die rij dansers springen en zwaaien met de armen dat het een lieve lust is. Ze doen dat op de snelle klanken van de harmonie die vrolijke en snelle danswijsjes speelt. Gewoonlijk gaat de kapitein van de jonkheid voorop in de reidans.

De reidans wordt gewoonlijk gedanst in het kader van de bronkfestiviteiten. Op grond van het feit dat het een uitzonderlijk gebruik is, wordt het in deze lijst apart opgenomen. Het gezamenlijk dansen als reidans / cramignon is een vrolijk gebruik dat bij speciale momenten plaatsvindt.

3. De Kermis

De kermis is op zich een bekend fenomeen, dat zich veelal afspeelt bij gelegenheid van de viering van de feestdag van de patroonheilige van de parochie, soms ook in het kader van de bronk. Er worden bepaalde attracties neergezet, die de bevolking – met name de jeugd – vertier bieden. De kermisattracties stellen als zodanig in de dorpen niet zo heel veel meer voor. Het is dan ook lang niet meer zo bijzonder als dat het vroeger was. Jeugdvertier is momenteel op tal van plekken te vinden. Hoe dan ook, rondom of naar aanleiding van de kermis vindt vaak welk nog het nodig aan oude gebruiken en tradities plaats. De processie kan uiteraard plaatsvinden in combinatie met de processie / bronk, maar vaak is er nog een andere (soms tweede) kermis. Omdat de kermis in vroeger tijden een heus feest was, waarbij een periode van hard werken kort werd onderbroken door een paar dagen waarop gefeest, gedanst en gevierd kon worden, leenden de kermissen zich voor bepaalde tradities en gebruiken. Mensen spaarden voor deze voor deze vorm van vermaak. Na afloop was de beurs vaak leeg. Dan werd ter afsluiting bijvoorbeeld als een soort rituele handeling een afgekloven bot (de knook) begraven of een kermisman verbrand.

4. Kamerschieten

Het schieten van kamers vormt kort gezegd een knallend eerbetoon. In een soort metalen kroes van gietijzer met onderin een gaatje wordt kruit gestopt en afgedekt met een prop papier of iet

dergelijks. Het staat flink onder druk en wordt met een lont tot ontsteking gebracht, waarna een luide knal te horen is. De kamers worden gewoonlijk door de jonkheid verzorgd en ontstoken. Al naar gelang het eerbetoon worden meerdere kamers afgeschoten, die op rij staan. Afhankelijk van de aanleiding kan het aantal kamers dat wordt afgeschoten, variëren. Het is de kunst om alle schoten af te laten gaan met ongeveer dezelfde tussenpozen en uiteraard op het goede moment, bijvoorbeeld als de priester tijdens de processie met het Allerheiligste bij een rustaltaar de zegen geeft. Omdat er met kruit wordt gewerkt is er een erkenning nodig voor degene die het kruit verzorgt, de kamers laadt en ze tot ontbranding brengt. Dat betekent een strenge reglementering. Desondanks is het van belang dat deze eervolle traditie kan blijven voortbestaan.

5. Den halen en planten

Een bijzonder gebruik dat vrijwel alleen in de gemeente Eijsden-Margraten is terug te vinden, is het zogenaamde denplanten. De jonkheid vervult daarbij een belangrijke rol. Onder leiding van de kapitein moet in het bos een geschikte den worden uitgezocht. Die metershoge den wordt – al dan niet met een rituele handeling als start – gekapt en met uitzondering van de top van de zijtakken ontdaan. Vervolgens moet de den het bos uit en gehesen op een dennewagen, die getrokken wordt door paarden. Die dennewagen gaat vervolgens op weg terug naar het dorp. Met het gevaarte moet worden uitgekeken, dat de paarden in toom blijven en dat bochten goed genomen worden. De top moet in ieder geval in de den blijven zitten. Het arriveren van de nieuwe den wordt in het dorp met gejuich begroet. Dikwijls is het zo dat de jonkheid (de jeugd, ongetrouwde personen) de den halen, waarna de getrouwden de den moeten planten, dus overeind hijsen. Daarbij zijn stutten, hijskracht en coördinatie nodig om het gevaarte fier overeind te krijgen. Het hele gebeuren is omgeven door geschreven en ongeschreven regels en is dus bij uitstek een traditionele activiteit.

6. Hulen

Het 'hulen' is een bijzonder gebruik, dat incidenteel plaatsvindt als een weduwe of weduwnaar opnieuw gaat trouwen. Dan verzamelt de jonkheid zich om post te vatten bij het huis van de betreffende weduwnaar of weduwe en gaat met alle mogelijke middelen lawaai maken. Er wordt op potten en pannen geslagen, met ratels en andere attributen een leven gemaakt van jewelste. Dat gaat zolang door tot de weduwnaar of weduwe in kwestie overstag gaat en de jonkheid een afkoopsom – veelal een ton bier - schenkt. Dit 'hulen' (of ook: 'vaare gaon') komt voort uit de positie van de lokale huwelijksmarkt, geredeneerd vanuit een dorps-, besloten context. Als een weduwe of weduwnaar opnieuw ging trouwen, dan maakte hij dus een tweede keer gebruik van de lokaal voorhanden bruidjes of bruidegommen in spe. Dat zich de jonkheid hierdoor aangesproken voelde, hoeft niet te verbazen. Dit waren de jeugdigen en ongetrouwden die op die lokale huwelijksmarkt nog een keertje aan bod moesten komen en zij lieten dat niet zomaar over hun kant gaan dat iemand daar een tweede keer gebruik van maakte, terwijl zij daar ook nog een partner zouden moeten zoeken.

7. Sieren

Bij bijzondere feesten is er dikwijls sprake van bijzonder eerbetoon. Zo is/was het gebruik om bij bijzondere huwelijksjubilea – zoals vijftig of zestig jaar getrouwd – namens de gemeenschap hulde te doen blijken. Zo werd het huis versierd met slingers van dennengroen en roosjes van crepepapier, werd de kerkgang van het huwelijkspaar begeleid etc. Niet zelden had de jonkheid daar een belangrijke taak bij. Ook bij andere feesten komen wel tradities of oude gebruiken voor. Denk maar aan een oogstfeest – vroeger heel belangrijk om van voldoende eten voorzien te zijn – een

kapelfeest, jachtfeest of weidefeest. Bij tal van gelegenheden waren bijzondere gebruiken van toepassing, maar omdat de maatschappij verandert – die specifieke lokale oogst is niet meer van zulk groot belang voor de gemeenschap als zodanig – wijzigt ook het patroon van feesten en daarmee ook de rituelen waarmee ze omgeven worden.

8. Gebruiken in de vastentijd of met Pasen

In katholieke streken zijn Kerstmis en Pasen de grote kerkelijke feesten bij uitstek. Met name in de voorbereiding naar Pasen vonden/vinden tal van gebruiken en tradities plaats die de mensen attenderen op het lijden en het overlijden van Christus en de blijdschap accentueert met Zijn wederopstanding. In het kader van de vastentijd werd er geen zoetwaren en 's vrijdags in ieder geval geen vlees gegeten. In die tijd van versterving was het ook gepast om aan andermans noden te denken. Daaromheen zijn gebruiken ontstaan, waarbij het snoep, waarmee met de carnaval nog gestrooid werd, op te halen. In enkele gevallen gebeurde dat georganiseerd door kinderen die langs de deuren trokken, een liedje zongen en voor giften vroegen om goede doelen mee te steunen. Een als prechristelijk bestempeld gebruik zijn de vasten- of Paasvuren, die nog op enkele plaatsen branden. In de Goede Week, de week voor Pasen gebeurt er doorgaans ook het nodige, dat doorgaans al een voorbereiding vormt op het Paasfeest. Misdiens trokken/trekken rond met een ratel. Er worden eieren (of geld) ingezameld voor de viering van Pasen.

Bepaalde gebruiken zijn verbonden aan de vastentijd, Goede Week of met de Pasen. Zoals in Banholt waar de kinderen op de zondag na carnaval, de eerste zondag van de vasten, langs de deuren gaan, een liedje zingen en om geld voor chocolademelk en snoep vragen (vroeger voor giften in natura).

9. Voonk-voonk-fakkele

Voonk-voonk fakkele is een vastenavondritueel dat nog altijd wordt uitgevoerd in Mheer, Noorbeek, Sint Geertruid, waarbij de schooljeugd zingend langs de deuren trekt op de eerste zondag van de vasten, beter bekend als fakkelezóndig, om 'milde gaven' in ontvangst te nemen. Waar deze gaven vroeger voornamelijk bestonden uit etenswaren zoals hammen, worsten en eieren, bestaan deze tegenwoordig vooral uit geld. Deze traditie stamt uit de tijd van het vastenvuur waarbij jongeren een brandstapel creëerden van brandbaar materiaal dat op de bewuste zondag in brand werd gestoken. Dit vuurritueel heeft een religieuze functie met het doel om demonen te verjagen. Hedendaags wordt het voonk-voonk-fakkele dus gevierd in de vorm van een rondgang met zang door de plaatselijke kinderen.

10. Collecteren voor etenswaren

Zoals in de Goede Week dikwijls door de misdienaars voor eieren gecollecteerd worden, zo zijn er nog andere voorbeelden (geweest) waarbij huis-aan-huis voor een donatie in natura in de vorm van etenswaren gevraagd wordt. Het past bij de vastentijd, tijdens welke het snoepgoed veertig dagen in de ban was. Daarentegen nodigde de periode van feest en overvloed natuurlijk nog meer uit om hierin proberen te delen met hen die daarmee rijkelijk bedeeld waren. Denk maar aan de kermisviering, die vroeger in de dorpen goed gevierd werd. Er kwam veel familie over de vloer en dus moesten rijkelijk de beste etenswaren bereid worden. Voor de kermis werden extra vlaaien gebakken. In diverse plaatsen gingen groepen jongemannen met name de grote boerderijen langs om te bedelen voor een vlaai ('vaare vur vlaaie'). Een traditionele rondgang met collecte voor snoep of een financiële donatie wordt gevormd door de drie kinderconingen die van deur tot deur gaan om liedjes te zingen in de hoop op een milde gave. Dat rituelen niet voor de eeuwigheid zijn, blijkt wel

uit het feit dat die traditionele collectes om het eten terrein verloren hebben aan het uit de Verenigde Staten overgewaaide Halloween-feest, waarbij eveneens een rondgang past met kinderen die met hun kostumering en schmink schrik proberen aan te jagen in de hoop op een bijdrage in de vorm van snoep.

11. Overige kerkelijke gebruiken

Veel gebruiken en tradities in de gemeente Eijsden-Margraten zijn geënt op de katholieke identiteit van de regio. Daarbij gaat het evenwel niet om datgene wat vanuit de kerk wordt voorgeschreven maar datgene dat vanuit de gemeenschap van belang wordt geacht om de groepsbeleving van een gebeurtenis te accentueren. Zo is het gebruik om bij de installatie van een nieuwe priester (neomist) of priesterjubileum buiten de eigenlijke kerkelijke handelingen ook op volkse wijze aan de feestvreugde bij te dragen. Bijvoorbeeld door het aanbrengen van versieringen van het woonhuis van de priester of de route naar de kerk toe. Ook aparte dorps handelingen kunnen dit onderstrepen. Zo vinden er buiten de kerk ook nog wel gezamenlijke gebeden plaats, bijvoorbeeld bij een kapel of Lourdesgrot. Dat kan in de Mariamaanden mei en oktober uit gewoonte plaatsvinden, maar ook met een bepaalde aanleiding, zoals een smeekbede om van ziekte bij mens of vee gespaard te blijven, om herstel van ziekte te vragen of – vroeger vooral ook – om goede oogsten te vragen (de Kruisprocessie diende eveneens dat doel) of goed weer te vragen, bijvoorbeeld met een groot evenement in de buitenlucht in het verschiet. Er vinden ook nog andere kerkelijke gebruiken plaats, zoals de Blasius-zegen tegen keelpijn, speciale bedevaarten of de zegening van de kroëdwusj, die ook diende om onweer en bliksem af te wenden. Sommige van die gebruiken bevinden zich soms overigens op het snijvlak van geloof en bijgeloof. Althans, met de voortgaande missionering van deze streken hebben veel oorspronkelijke, oude gebruiken die volgens de kerk betrekking hadden op bijgeloof, het loodje moeten leggen of als ze al te hardnekkig waren werd geprobeerd ze in te bedden in de kerkelijke feesten.

12. Traditionele verenigingen

Een aantal culturele verenigingen in de dorpsgemeenschap staat vanuit het eigen functioneren vaal al garant voor handhaving en uitvoering van oude tradities en gebruiken. Voorbeelden daarvan zijn de jonkheid, de schutterij en de carnavalsvereniging. De jonkheid en de tradities van het den planten, kamers schieten, hüllen en aanbrengen van versieringen, zijn hiervoor al aan bod gekomen. Daarnaast herbergt ook de schutterij veel traditionele activiteiten in haar bestaan. Denk maar aan het koningsvogelschieten, waarbij (doorgaans) eens per jaar om een nieuwe koning geschoten wordt; dit koningschap wordt bepaald aan de hand van het schieten van een koningsvogel. Wie het laatste restje daarvan afschiet wordt de nieuwe schutterskoning en wordt getooid met het koningszilver. Vaak valt deze koning bepaalde eer te beurt, die op traditionele wijze gebracht wordt. Ook de carnavalsvereniging bedient zich dikwijls van rituele handelingen om de jaarlijks terugkerende activiteiten te accentueren en als groepsbeleving te doen overkomen. Dat kan betrekking hebben op de wijze waarop een prins uitgeroepen wordt, de start of het einde van de carnavalstijd geaccentueerd wordt etc. Daarnaast kunnen er ook nog andere verenigingen of meer inofficiële clubs zijn die met hun taakstelling een traditionele taak volbrengen. Een voorbeeld van een informele gemeenschap is de zogenaamde noaberschap, de buurt. Het belang daarvan was uiteraard groter in een tijd toen gemeenschappen kleiner waren en er minder voorzieningen waren. Toen waren de bewoners veel meer op elkaar aangewezen en was burenhulp van groot belang. Uit die tijd kunnen diverse traditionele handelingen resteren.

Zo zijn er (culturele) verenigingen die er eigen traditionele activiteiten op na houden, zoals:

- de jonkheid (bijvoorbeeld het kamerschieten, den planten, hüllen, versieren)
- de schutterij (bijvoorbeeld het koningsvogelschieten)
- de carnavalsvereniging (bijvoorbeeld bepaalde vaste handelingen in het carnavalsseizoen zoals misschien de manier om de prins uit te roepen)
- dat kunnen ook inofficiële clubs zijn, die in hun taakstelling een traditionele taak volbrengen.
- Een ander voorbeeld kan de naoberschap zijn, zoals die met name in de kleine gemeenschappen van belang was toen de bewoners meer op elkaar waren aangewezen.

12. Andere bijzondere momenten

Soms zijn er nog andere bijzondere momenten, die hierboven niet aan bod kwamen. Het moet gaan om een publiek gebeuren, om een traditie die met de gemeenschap samen beleefd wordt en daarmee een gebeurtenis of verandering die velen aangaat, accentueert.

- Bij diverse gelegenheden – bijzondere aanleidingen – werd bijvoorbeeld een naamrijm gemaakt, dat ten overstaan van publiek voorgelezen werd.
- Vroeger waren er bijvoorbeeld nog bepaalde rituele handelingen voor, tijdens of de na geboorte, het huwelijk, het overlijden (zoals het verplicht binnen blijven van de moeder na de geboorte, gebruiken bij vrijen of trouwen, activiteiten van de buurt bij een overlijden, enz.)
- etc.